

ՑԱՅՏՆՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԸ ԸՍՏ ՓԻԼՈՒԻ ԵՒ. ՎԵՐՁԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐՈՒ ԶԻՆՔ ՈՒՐԱՑՈՂՆԵՐԸ

Բ

Ցայտնութիւնը, ըստ Փիլուի, ոչ միայն կարելի է վեճէր Աստուածոյ ճանաչումը այլ նաև ծնննէն կու տար աւելի ճշգրիտ ըմբռնումի մը Աստուածոյ մասին, և այսպէս անիկա զանազան առիթներով իր ճառերուն մէջ կը բացատրէ թէ ի՞նչպէս կը տարրերի Ցայտնութիւնական ըմբռնումը Աստուածոյ՝ իմաստասէրներու գործին մէջ տրուած Աստուածոյ բանական ըմբռնումէն։

Փիլուն երեք գլուխներու տակ, որոնք կրնաւ ամփոփելի իրենի իմաստ հակադրութիւնը Անուան և Հունաւոր Աստուածոյ ըմբռնումին, կը ներկայացնէ է։ Գրական ըմբռնումը Աստուածոյ որպէս հակագրութիւն յոյն իմաստասէրներու ըմբռնումին։

Նախ, Աստուած անհուն է այն հասկացողաւթեամբ որ անըմբռնելի է, որովհետեւ այն որ անհուն է՝ անըմբռնելի է, համաձայն իմաստասիրական ընթացիկ բանաձերին⁽¹⁾։

Աստուած մասն իր նորիդրածաւթեանց սկզբը, Փիլուն կը յատարարի թէ կարելի չէ ճանչնալ զԱստուած իր կութեան մէջ։ Խնչ որ Կարելի է զիտնալ Աստուածոյ մասին։ Իր Գոյութեան իրականութիւնն է։ Այս պատորչում՝ Աստուածոյ Գոյութեան ճանաչողութեան և Անոր կութեան ճանաչողութեան միշտ, նորութիւն մըն է յունական իմաստասիրութեան համար, ներմուծուած Փիլունի կողմէ։

Փիլունէն երկու դար ետք և անոր Աստուածոյ անըմբռնելիութեան ուսուցման ազգեցութեան տակ, Նեկեցուոյ Հայրերու մտքին մէջ հարց ծագեցաւ թէ Պղատոն յացած էր արգեօք Աստուածոյ կութեան անըմբռնելիութեան միտքը⁽²⁾։ Անկախ պայմաններու տակ կարելի է ըսկէ որ Պղատոնի Աստուածը Մէկն էր Գաղափարներէն և կամ էլութիւն ու անկախ Գաղափարներէ, իմանալի իր էլութեան մէջ, և զոր կարիքի էր նկարագրել, թէն Պղատոն անգիտակ չէր տրամարանական գետնի վրայ ծագող դրաւարութիւններէն՝ որոնք կրնային յառաջ

գալ իր տեսակէտէն մեկնելով։ Արիստոտէլի Աստուածն ալ իմանալի էր իր էւոթեանը մէջ(3), Աննկարագրելի (ձգորուց), Անսնուածելի (ձատունմատուց) և Անիմանալի (ձատձլուուց) եղբրելո, որոնցով Աստուածոյ անհնանաչելիութիւնը բացատրուած է Փիլունի կողմէ, իրմէ առաջ չեն տեսնուիր յոյն իմաստասիրական զրականութեան ամրոց տարած քին իրրե Աստուածոյ ստորոգելի, բայց իրմէ ետք անոնք սկսան յաճախ գործածուիր յոյն իմաստասիրութեան մէջ։ Փիլունի տեսակէտին՝ Աստուածոյ անըմբռնելիութեան, գլուխնութիւնը՝ իր իմաստասիրական իրստ մեկնութիւնն էր Ա. Գրեգի արգելեցին, ամանցնելու զԱստուած երկնային, երկրային և կամ ջրային որևէ մարմին, Փիլունի համար Աստուածոյ Աննմանեսութիւնը կը նշանակէտ Անոր նեղականութիւնը, որով Ան չէր պատկանուեր որևէ որոշ զասի մը և հետևեարար կարելի չէր որևէ յացաք բանաձեւել իր մասին և որով Ան անըմբռնելի կը զառնար⁽⁴⁾։ Երկրորդ՝ Աստուած անհուն է իրրե անհուն հարութիւն, ա) Աստուած կը գործէ Կամքոք, Զեսով և Նպատակով բացարձակապէս ազտարէն, բ) Աստուած կը գործադրէ իր Անձնական Նախախնամութիւնը մարգոց վրայ, Այս յացցը՛ Աստուածոյ անհուն բարութեան իր ամբողջական գործագրութեան, Փիլունի կողմէ կ'առաջազրուի որպէս հակագրութիւն յոյն իմաստասէրներու տեսակէտներուն։ Արդարե, Փիլուն գիտեր թէ յոյն իմաստասէրները կը նկարագրէն զԱստուած որպէս Արար Ռթին եւ թէ աննոցմէ ոմանք, ինչպէս Պղատոն և Ստայիկեանները բայց ոչ Արիստոտէլ, Անոր կու տային Նախախնամող ստորոգելին։ Սակայն Բարի ստորոգելին զոր անոնք կու տային Աստուածոյ իր ստորագրական առողմուզ չէին գործածեր, որպէս արարք մը կատարուած կամքոք, Զեսով և Նպատակի մը համար, այլ անոր կու տային ալյարանական իմաստ մը անոր համար որ անփոփոխելի և միաձեւ շարժումը՝ որ Աստուածոյ բնութենէն անհրաժեշտարար յաւած կու գար, իմաստուն կամքէ մը գէպի նպատակ առաջնորդուած գործողութեան մը նկարագրիր ունէր։

(9) Cf., my paper «The Knowability and Desirability of God in Plato and Aristotle», Harvard Studies in Classical Philology, 56-57 (1945-46), pp. 10-11.

(10) Cf. Philo, II, pp. 94 ff. [233-249].

(1) Phys. I, 4, 187 b; 7, Metaph. II, 2, 994 b, 27-30.

(2) Cf., Philo, II, pp. 112-113.

Այլարանական նոյն իմաստով է որ կը զգրծածէին Բարի ստորագլիքն Աստուծոյ համար ոչ միայն Արքատութէ և Ստոյթիհաններ՝ այլ նաև Պատուի. Այն հարցման թէ և Աստուծած ինքո՞ւ ստեղծեց Տիեզերքը՝ Պատուի կը պատասխանէ, որովհետեւ ԱՅՆ Բարի էք և կամ ան կը փափաքէր որ ամէն բան բարի ըլլարս⁽¹⁾. Հակառակ իր սփափաքիւր բառին գործածութեան, Պատուն կը հաստատէր թէ Աստուծած տարրեր Խախընտրութիւն մը չունէր Տիեզերքի ձեւաւորման մասին: Անիկա չէր կրնար տարրեր Տիեզերք մը ստեղծել որդիւթեան կային⁽²⁾ և ասխասանմանուած Օրէնքները (նօմա ընթարմոն) որոնցմով Ստեղծագործ Աստուծածը առաջնորդուած էր իր ստեղծագործութեան լիթացքին:

Նմանապէս, անոնք Նախախնամութիւնն էրը գործածած են իրեւ անփոխսելիորէն Նախախնամանուած օրէնքներ: Ինչպէս Եկեղեցւոյ Հայրէր Փիլոնէն դար մը ետք և իր ազգեցութեան տակ փորձեցին ցոյց տալ որ Նախախնամութիւնը ըստ յօն իմաստասէրներու կը նշանակէր տիեզերական և ոչ թէ անհատական Նախախնամութիւն⁽³⁾: Հակառակ Ստոյթիհաններու լսածին որ յերականին կը ներկայացնէ յօն իմաստակրներու տեսակէտը թէ աստուծներ հոգ կը տանէին զլխաւոր բաներուն և Կ'անահեկին երկրորդականները⁽⁴⁾, Փիլոն Կ'ըսէ. ԱԱստուծած Նախախնամոզ հոգածութիւն մը ունի ոչ միայն կարեն որ իրականութեանց՝ այլ նաև անոնց որոնք նուազ կարեռութիւնն ունին⁽⁵⁾:

Փիլոն անտեղեակ չէր այն շատ մը զեժաւարութիւններէն՝ որոնք կը իրային ծագիլ Աստուծոյ տրուած Բարի ստորոգելիքն, Անիկա մասնաւորաբար գիտակ էր այն դժուարութիւններուն՝ որոնք կը ծագէին Փիկիքական և հոգիկան Զարի գոյութեան հարցեն: Անիկա մանրամասնորէն, Մ. Քարական և իմաստասիրական եզրերով քննած է այս ինքիրը⁽⁶⁾: Օգտագործած էն նաև իւրաքանչիւր պատասխան՝ տրուած ներայական ազգային աւանդութենէն և փիլոսոփայութենէն: Բայց հակառակ բոլոր լուսա-

բանութիւններուն, տակաւին անլուծելի կէտ մը կը մեար ընդհանուր խոդրէն և արդ կէտն էր զոր Փիլոն կը լուծէր որդիւթերիով Աստուծոյ Անըմբունելիութեան սկզբաննքը՝ Այ միան Աստուծոյ էութիւնը չենք ճոնչնար, այլ նաև Անոր Նպատակը և այդ Նպատակին իրագործման Միջնակարգը՝ «Աստուծած՝ կ'ասէ Փիլոն՝ կը զատէ այն պիսի չափանիշով՝ զոր մարդկային բանականութիւնը չի կնար որդիւթերին⁽⁷⁾». ոյն հաստատումը պարզ յարասութիւն մըն է Սովոր Նախամացիի խօսքերուն, յիշուած Յարի Գրքին մէջ, Զարի գոյութեան հարցի առողջութեամբ, թէ մէկը պէտք չէ փորձէ գտնին Աստուծոյ վերաբերեալ խորունկ գաղտնիքները և կամ զիրահասու ըլլալ Ամենակալի Նպատակին (Յոթ, Փլ., 7):

Երրորդ՝ Աստուծած անհուն է ամենակարող և կամ անհուն կարողութիւն ունեցող իմաստով: Փիլոն Ամենակարող ստորոգելիին չորս նշանակութիւն կու տայ:

ա) Աստուծած ոչինչէն ստեղծեց ամենակարող և անոր մէջ զրաւ որու օրէնքներ՝ որոնցմով կը զեկավարուի ան⁽⁸⁾:

բ) Նախքան ստեղծումը մէր տիեզերքին, եթէ Աստուծած կամենար, կարող էր բնաւ չստեղծել զայն, և կամ կարող էր ստեղծել որին տիեզերք մը՝ տարրեր օրէնքներով զեկավարուող⁽⁹⁾:

ց) Աստուծած կրնայ անասենէ իր իսկ հաստատած օրէնքները մէր տիեզերքին համար և զործել տարրեր միջնակարգ՝ զորս կը կոչնենք և Հրաշքներով⁽¹⁰⁾:

դ) Աստուծած եթէ կամենայ՝ կարող է կործանել այս տիեզերքը և ստեղծել նոր երկինք և նոր երկիր: Թէկ բայ Փիլոնի Աստուծած այն քանի բարի է որ պիտի չուզէ ընկէ այդ⁽¹¹⁾:

Ամենակարողութեան այս ըմբռնումը իր չորս երեսներով ներկայացնուած է Փիլոնի կոյմէ իրեւ զօրասոր հակադրութիւն մը յօն իմաստասիրութեան իւրաքանչիւր դպրոցի: Քարձեալ, զերոյիշեալ Աստուծոյ Ամենակարողութեան ըմբռնումին համաձայն, Փիլոն կը մերժէ Արիստոտէլեան՝ տիեզերքի յաւիտենական ըլլալու տեսակէտը այս հիմամբ — կ'ըսէ Փիլոն — որ

(11) Timaeus, 29 D.-E. (12) Ibid. 41 A.

(13) Cf. Justin Martyr, Dialogus cum Tryphone I.

(14) Apud Cicero, De Natura Deorum II, 66, 167; Cf. III, 35, 86; Plutarch, De Stoicorum Repugnantiis.

(15) De Migratione Abrahami 33, 186. [tuis 37, 2.

(16) Cf. Philo, II, pp. 279-303.

(17) De Providentia 2, 54. Cf. Philo, II, p. 291.

[n. 49.]

(18) Cf. Philo, I, pp. 325-347.

(19) Cf. ibid., I, pp. 315-316.

(20) նոյն, էլ 347-356:

(21) նոյն, էլ 316:

անհիմ ամբարձութեք Աստուծոյ կը գերազգի յաւրահանական անգործութիւն մը (22)։ Ասով ան ըսել կ'ուզէ թէ ենթադրուած գոյութիւնը յաւրահանական տիեզերքի մը, Աստուծոյ կողմէ ստեղծուած, սահմանափակումը պիտի ըլլար Աստուծոյ կարողութեան; Նոյն պատճառաբանութեամբ ան կը հաստատէ՝ Պղատոնական նախագոյ նիւթին, որին Աստուծած ստեղծ ծագ ըլլար տիեզերքը, նոյնինքն Աստուծմէ ստեղծուիլը (23) Հոս ալ Անսակէ ծ Յաւրահանական նիւթին գոյութեան տեսակէտը սահմանափակումը պիտի ըլլար Աստուծոյ կարողութեան։ Այս պատճառաւ է որ անհիմ կը մերժէ նաև Աստուծոյ որպէս ծակատագիր Ստոյիկան ըլլարունումը (24), որովհետև ծակատագիր կը նշանակէ նիւթին սահմանափակումը մը Աստուծոյ ազատ կամքով գործելու կարողութեան։

Աստուծոյ Ամենակարութեան այս յղացքը շատ շեշտուած ձեռք մշակուած է Փրկուի կողմէ իր հաստատութեանուն մէջ որոնցով կը փորձէ պատասխանել այն կարգ մը հարցերուն՝ որոնք կրնային իր մաքին մէջ ծագած ըլլալը (25), Խնչո՞ւ այս կարգաւորումը տիեզերքի Խնչո՞ւ ասաց երու փայլը երկնքի մէջ։ Խնչո՞ւ թոշուներու թույլքը մթնուարի մէջ ինչուներու անունը մէջ։ Խնչո՞ւ ձուեկերու լուսու ջարքի մէջ, Խնչո՞ւ ծառերու անումը զաշաերու մէջ։ Հեթանոս յոյն իմաստաօքներն երկու պատասխան ունինքն։ Նախ՝ կարգը հաստատուած էր յաւրահանականութեան կողմէ անփոփի մայու ծակատագրով, և երկրորդ՝ կարգը պատասխականութեան մը արդիւնքն էր և ասով ալ կրնար փոխուիլ։ Այս երկու տեսակէնուներուն իրքն հակադրութիւն Փրւոն կը պաշտպանէ այն տեսակէտը թէ այն ամէնը Ամենակարող Աստուծութեան մը զործ են։ Աստուծած իր ամենակարգուութեանունութիւնը մը արդիւնքն էր ասեղզեկ ուրիշ տիեզերքը մը զիկամքառուոց ապարքի օրէնքներք։ Տիեզերքը մը ուր կրնար գոյութիւն չունենալ որերու և եղանակներու յաջորդականութեիւն և ուր ձառերը կրնային անիւ երկնքի մէջ և ասուզերը՝ փայլիւ երկնքի վրայ։ Եւ կիմա որ Աստուծած ստեղծած է տիեզերքը իր ներքայ կարգաւորմին մէջ կարող է զայն ըլլիւ, և սակայն Ան խոստացաւ պահել, միայն բարի նպատակակի համար գերապահելով Իր կարողութիւնը։ Նպատակ մը զոր աւելի

քան երեք Անհիմ գաղտնի կը պահէ մեզէ։ Փիլոսի հակառակ գիրքաւորումը՝ ընդդէմ յոյն իմաստասէրներու մտքին մէջ տիեզերգ ընդհանուր տեսակէտին՝ թէ տիեզերքի այս կարգաւորումը անխոս ստիլիի էր, արտայայտուած է իր բազմիցո կրկնած բանաձերն մէջ թէ անմէն բան կարելի է Աստուծոյ համար (ոչու Թէ նուսած) (26) — բանաձերն մը որ կը ցուցանէ Ս. Գրքի Խօսանանի Խմբագրութիւնը մէջ յիշուած Եորի ակնարգութիւնը Աստուծոյ։ Վիրաբեմ զի կարող ես յամենայնի, և ակարտայի ինչ ոչ Քեզ» (Յոր, Խթ., 1):

Ս. Գրական այս չորս տեսակէտները, Փիլոսի կողմէ մշակուած, ընդհանրութէս որդեգրուած են Ավոգարական, Քրիստոնէական և Խօսանէ կրօնքներու կողմէ Բարորն ոլ Կ'ընդունինի իրականութիւնը պատմական և վերջնական յայտնութեան մը, սակայն անոնց մէջ կը տարրեիր պատմական յայտնութեան թւականը։ Բոլորն ալ Կ'ընդունին պատմական և վերջնական յայտնութեան մը գոյութիւնը, աւելցնելով սակայն շարունական և լրացուցիչ յայտնութեան բը տեսակէտը։ Բոլորն ալ Կ'ընդունինի Աստուծոյ անընդունելիութեան տեսակէտը, թէս որոշ տարրերութիւններ կան իրենց տառած Ս. Գրական ստորագիլիներու մտկանառաւթեանց միջև Վերջապէս, անոնք Կ'ընդունին սկզբունքը Աստուծածային Բարորութեան և Ամենակարգութեան, Փիլոսի ըմբռնած ձեռք, թէս գիտակ ին անկէ ծագող շատ մը գտաւրութիւններուն, մասնաւորաբար Ջարի Գոյութեան հարցին։ Անոնք այս և ասոր նման հարցերը կը լուծեն Աստուծոյ անընդունելիութեան ճամբօրի։

Պէտք չէ զարմանալ ուրեմն որ արգի փիլիսոփայութեան մէջ, զանէ մինչեւ Ժէ. Պարը, անոնք որոնք յարձակտան թիրախ գարձուցին Ս. Գրական Իմաստասիրութիւնը իրենց յարձակումը կերպունացուցին վերը։ Ժէշեալ չորս սկզբունքներուն վերը լուսական վերը։

Թնանք այդ չորս կէտերուն զէմ յարցուուած հարցերը և տեսնենք թէ ինչպէս պիտի պատասխաններ անոնց Ս. Գրական իմաստասէր մը։

Թրգմ. Վ. Ա. Գ. H. A. WOLFSON
և Ս. Ս. Գ. Harvard University
(Եարումակայի 2)

(22) Նոյն, էջ 295 ff.; (23) Նոյն, էջ 300-316:

(24) Նոյն, էջ 328-330; (25) Նոյն, էջ 315-316:

(26) Opif., 14, 46; Cf. Jos., 40, 244; Mos., I, 31, 174; Qu. in Gen. IV, 17.